

6 april 1964.

Aan het College van Kerkvoogden
der Hervormde Gemeente,
Kerkstraat 1,
Assen.-

Eerwaarde Heren,

Naar aanleiding van Uw verzoek rapport en advies uit te brengen aangaande de huidige toestand van het orgel in de Grote Kerk te Assen en de mogelijkheden tot herstel, werd vanwege onze Commissie ter plaatse enige malen een onderzoek ingesteld. Als resultaat daarvan zij U het volgende medegedeeld.

Geschiedenis. Het thans aanwezige orgel vertoont, indien men het front, de daarachterliggende orgelonderdelen met de orgelkassen, nauwkeurig bestudeert, kenmerken van verschillende bouwperiodes, waarin resp. het orgel werd gebouwd en enige malen ingrijpend gewijzigd. Aanknopingspunten vinden wij in de beschrijvingen van ds van Oosterzee, die in zijn in de vorige eeuw verschenen boek "de Hervormde Kerk in haar in- en uitwendigen staat" aangeeft, dat het orgel uit 1819 dateert. M.H. van 't Kruijs, destijds organist en historicus te Rotterdam vermeldt in zijn in 1885 verschenen boek "verzameling van disposities der verschillende orgels in Nederland", dat het orgel in de grote kerk te Assen omstreeks 1800 gebouwd zou zijn door de orgelmaker van Oeckelen in Groningen (Haren) en in 1840 vergroot zou zijn.

Van 't Kruijs noemt een aantal stemmen van 19, verdeeld over twee handklavieren, terwijl het pedaal aangehangen zou zijn geweest. Indien men het thans aanwezige orgel beschouwt, mag onzes inziens worden aangenomen dat het orgel beslist NA 1800 is gebouwd en wel in dier voege, dat het allergrootste gedeelte uit de tweede helft van de 19e eeuw dateert.

De aanbouw van het pedaal komt ons aanvaardbaar voor, aangezien e.e.a. eveneens uit de plaatsing van de pedaalade en de wijzigingen aan de orgelkas valt af te lezen.

Van recente datum zijn de wijzigingen van de dispositie, de nieuwe klavieren e.d.

Uit het bovenstaande blijkt, dat -alhoewel nog geen archieven zijn geraadpleegd- (hetgeen ons voorshands prematuur voorkomt) het orgel in zijn huidige staat geenszins een eenheid vormt of spreekt van een bepaalde conceptie, gedacht door een bouwer in eerste instantie en/of pogingen van latere restaurateurs op basis van het aanwezige instrument naar de normen die op dit gebied golden en gelden het orgel te wijzigen, e.g. te vergroten.

Opstelling van het orgel in het spel van de ruimtelijke ordening der kerk. Bij bestudering van de inwendige vormgeving der kerk valt onmiddellijk op, dat de vorige-eeuwse ruimte in de loop van deze eeuw een niet onaanzienlijke wijziging heeft ondergaan en wel in dier voege, dat de ruimtelijke verhoudingen, ook -en vooral- ten opzichte van het orgel, in ongunstige zin gewijzigd zijn geworden. De plaatsing van het orgel, dwars op de lengterichting van het huidige

interieur, is in eerste instantie geen gelukkige. Wij nemen aan, dat deze plaats de oorspronkelijke is. De kubieke inhoud van de kerk voor de ombouw was echter van dien aard, dat, akoustisch bezien, de nadelen van deze keuze van opstelling zich minder demonstreerden dan thans, nu de kerk een aanmerkelijk lager plafond (gewelf) heeft gekregen. Het orgel is meer ingesloten, akoustisch bezien, dan dat het zich vrij ontplooiën kan. Het nadeel is eveneens merkbaar bij het verwarmen van de kerk. Het orgel heeft zeer te lijden van de droge warmte, die zich in en om de orgelkas ophoopt en niet voldoende gelegenheid heeft zich te verspreiden. Vooral bij het z.g. "warmelucht"-systeem is een dergelijke orgelopstelling zo dicht onder de kap van de kerk, catastrofaal. De uitdroging door de verwarming veroorzaakt vindt U omschreven onder het hoofd "technische gebreken".

Huidige toestand van het orgel:

Technische gebreken

Deze gebreken dienen onderverdeeld te worden in twee groepen, t.w.

- a) die gebreken die door slijtage en/of atmosferische invloeden veroorzaakt zijn en
  - b) die het gevolg zijn van een onjuiste structuur en/of aanleg.
- a) hieronder vallen onzes inziens die delen, die vóór de laatste werkzaamheden werden uitgevoerd reeds aanwezig waren.

windladen:

Deze hebben door- en bijspraak, die hoofdzakelijk veroorzaakt wordt door de werking van over elkaar schuivende houten delen en overloop in de cancellen. E.e.a. is veroorzaakt door de zich sterk wisselende omstandigheden op het gebied van de temperatuur en vochtigheidsgraad. Over de oorzaken van deze gebreken gaven wij U reeds een en ander te kennen onder het hoofd: opstelling van het orgel enz.

De hoofdwerkswindlade is het meest door deze euvelen aangetast, de bovenwerkswindlade in mindere mate.

registermechanieken:

De registermechanieken hebben teveel zijwaartse speling en speling op de assen, hetgeen een logisch gevolg is van de slijtage door het gebruik. De mechanieken uit vroeger tijden waren namelijk tamelijk grof gemaakt, althans naar onze moderne inzichten. Het draaien van houten delen om ijzeren pennen, zonder enige lagering of bevoering veroorzaakt vanzelfsprekend na geruime tijd ruimte in de draaipunten. Indien deze ruimte eenmaal aanwezig is, wordt het slijtageproces in versneld tempo voortgezet. Indien daarenboven de uitdrogende werking van de verwarming het hout nog doet krimpen dan wordt het rammelen en verder uitslijten in hevige mate daardoor bevorderd.

/maakt de tractuur gecompliceerder, meer draaipunten zijn daardoor ontstaan, tengevolge

toetsmechanieken:

De toetsmechanieken lijden aan hetzelfde euvel als de registermechanieken, gelijk hierboven beschreven onder bedoeld hoofd. Aangezien de klavieren zijn vernieuwd bij de laatste herstelwerkzaamheden, valt de bespreking daarvan onder punt A b.

Het feit, dat de klavieren oorspronkelijk terzijde van de orgelkas zijn aangebracht, waarvan ook meerdere slijtageverschijnselen te constateren zijn. De invloeden van de uitdrogende verwarming zijn eveneens groter, temeer daar de tractuurspanners eerst in ons land voor het eerst geïntroduceerd zijn in het Nicolai-orgel te Utrecht, gebouwd door de Deense firma Marcussen in 1957. Door het afwezig zijn van tractuurspanners golft de toetsmechaniek heen en weer al naar gelang de temperatuur- en vochtigheidsgraden stijgen of dalen. Zeer waarschijnlijk is om deze reden overgegaan tot het vervangen van de klavierer, hetgeen echter helaas een averechts resultaat teweeg heeft gebracht. De ventielen zijn evenmin in gebruik klepper-vrij, zodat over het algemeen de toetsmechanieken verre van geruisloos functioneren.

windvoorziening:

Bij het inschakelen van de windmachine, die in een slecht geconstrueerde dempkist in een koude ruimte naast het orgel staat en daardoor de vorming van condens in de windladen bevordert, wordt een onbeschrijfelijk blazen van ontsnappende wind waargenomen. Kanalen, voorstellen van de windladen, enz. sluiten niet meer redelijk af, zodat een enorm windverlies geconstateerd moet worden dat nog vermeerderd wordt door het windverlies in de laden zelf. Bij het aanhouden van een accoord op het hoofdwerk (koppel naar bovenwerk ontbreekt sinds de laatste herstelwerkzaamheden) gecombineerd met een dubbelspel in het pedaal, wordt met alle registers van deze werken de balg geheel leeggespeeld. Waarschijnlijk is het ontbreken van een manuaalkoppeling een noodzakelijkheid, daar bij gekoppeld spel het euvel in de Eredienst regelmatig te horen zou zijn. In hoeverre de windtoevoer vanuit de producerende bron: de windmachine, toereikend te noemen is, kan eerst worden vastgesteld, wanneer geen windverlies meer optreedt, dus na herstel van alle gebreken in de windvoorziening. Thans is de toevoer, voor de huidige situatie onvoldoende, getuige het geconstateerde.

Het gevolg van deze slechte toestand op technisch gebied is te vinden in de stemming van het orgel en de toestand van

het pijpwerk:

Aan het pijpwerk is vast te stellen, dat een inconstante windtoevoer, m.a.w. wisselende druk, het pijpwerk doet spreken. Wijziging in stemming treedt dan op, met als gevolg dat bovenranden bij stemming moeten worden beschadigd, aangezien met normaal stemmen met de stemhoorn geen behoorlijk resultaat meer te bereiken valt.

In vervoeringen en pijpen zijn door andere oorzaken deuken geconstateerd. Met name de Octaaf 2' (nieuw) heeft stemringen en het Scherp (nieuw) heeft tengevolge van bovenstaande euvelen beschadigde boveneinden. Ook andere pijpen zijn, wat men noemt, niet gaaf meer in constructie.

De klank wordt in bepaalde pijpgroeperingen nadelig beïnvloed door overlengten van vele pijpen. De tongwerken spreken traag aan, hetgeen onzes inziens veroorzaakt wordt door lekkage in de koppen en niet regelmatig stemmen, hetgeen bij de huidige toestand van de windtoevoer de onbruikbaarheid bevordert.

De dispositie is onlangs gewijzigd, zij het op een niet artistieke wijze.

Alhoewel de bedoelingen, die bij deze wijziging voorgezeten hebben alle grond hadden, blijkt thans overduidelijk, dat -economisch bezien- deze wijziging beter achterwege had kunnen blijven. Immers de huidige toestand van het orgel vereist opnieuw herziening. Vele nieuwe pijpen zijn weer bij stemming beschadigd, koppeling van manualen is onmogelijk doordat de koppeling bij de aanleg van de nieuwe klavieren is verwijderd. De wijze waarop de nieuwe registers zijn aangebracht en de kwaliteit van het pijpwerk vindt U hieronder onder de behandeling van het nieuwe werk beschreven.

orgelkas:

De orgelkas is in de verschillende perioden, dat "men" aan het orgel heeft gebouwd en verbouwd, duchtig in structuur gewijzigd en ten dele zelfs de functie van saambindend en klankrichtend element ontnomen.

De oorspronkelijke achterwand, achter hoofd en bovenmanuaal is verdwenen, ten gerieve van de plaatsing van de pedaalwindlade, achter de oorspronkelijke orgelkas.

Het dak is geheel weggenomen, waarschijnlijk reeds om de nadelige invloeden van de verwarming zoveel mogelijk te elimineren, hetgeen slechts zeer ten dele gelukt is, aangezien de hoogte van de orgelkas vergroot is tot de kap van de kerk, die dan weliswaar een meer spreidende werking heeft, wat de verwarming betreft, doch geenszins de nadelige werking heeft geëlimineerd. De huidige toestand van het orgel is daarvan het beste bewijs.

- b. Beoordeling en toestand van de onlangs nieuw aangebrachte delen
De bespeelbaarheid en de mogelijkheden van gebruik te beoordelen die de gevolgen zijn van de laatstelijk plaats gehad hebbende, zichtbaar geworden zijnde werkzaamheden (gelijk U bekend is hebben wij er de voorkeur aan gegeven geen stukken dienaangaande op te vragen bij Uw College, zulks ter bevordering van de objectiviteit van het onderzoek) menen wij als volgt te moeten omschrijven:

mechaniek:

De speeltafel aanleg is vernieuwd. Nieuwe klavieren, zowel in manuaal als in pedaal zijn aangebracht. Het spijt ons zeer te moeten vaststellen, dat deze werkzaamheden naar het algemeen geldende niveau van het bouwjaar, een dilettantisch karakter dragen. Een "provisorische" pedaalkoppel (uitlating van Uw organist de heer Lensing) is de enige koppeling die mogelijk is, zij het totaal onvoldoende functionerend. Koppeling tussen de manualen onderling is onmogelijk, de toetsen rammelen en de ligging van de manualen en de wijze van bespeelbaarheid duiden op een grote mate van onvolkomen beheersing van de materie. Duidelijk zichtbaar is hier iemand aan het werk geweest die geen enkele vakkundige ervaring heeft op het gebied van het mechanische orgel, waartoe Uw instrument gerekend moet worden, krachtens de principes van de bouwer. De verhoudingen van het pedaalklavier, de maten van de toetsen wijzen op een kwaliteitsbegrip, dat men als "beginnend" zou kunnen aanmerken, zonder dat de maker zich heeft willen of kunnen richten naar de algemeen bereikte kwaliteiten op dit gebied. Wij vragen ons in alle ernst af, of deze wijziging een verbetering heeft betekend, zonder zelfs het verwijderde gekend te hebben. Het huidig waarneembare resultaat is rondweg slecht te noemen.

pijpwerk:

De nieuwe registers zijn in naam weliswaar een uiting van de na 1930 steeds meer opkomende neiging een orgel meer klankmogelijkheden te geven, meer helderheid in het koraalspel en de mogelijkheden tot koraalvariatie, -het zij alles verklaarbaar, zelfs gemotiveerde wijze waarop e.e.a. gerealiseerd is, ligt op hetzelfde vlak als de wijze waarop de mechaniek aan de speeltafelzijde is aangepakt. Het fabrieksmatige pijpwerk, de wijze waarop dit is geplaatst brengt de beschouwer niet onder de indruk dat hier een ambachtelijk orgelmaker zijn werk heeft verricht. Multiplexroosters, opvullen van gaten met vilt, gebruik van voor de orgelbouw minderwaardige materialen, dit alles getuigt van het feit, dat hier iemand aan het werk geweest is, die zich in vakmanschap niet kon meten met de bouwer van het orgel. In ons werk is zelfs de slechte kwaliteit van de motorkist een duidelijke aanwijzing van hetgeen men in het inwendige van het orgel kan verwachten.

In het algemeen kan dus van genoemde werkzaamheden gezegd worden, dat hier iemand aan het werk is geweest, die waarschijnlijk tegen een laag bedrag de pretentie heeft gehad het orgel te kunnen verbeteren, waarbij dan meestal -indien gerechtvaardigde kritiek tegen de verrichte werkzaamheden naderhand ontstaan- het lage bedrag als excuus wordt aangevoerd om het gebrek aan vakbekwaamheid te compenseren, welk gebrek aan vakbekwaamheid bij soortgelijke orgelmakers als deze zelfs bij de kleinste werkzaamheden ondubbelzinnig aan de dag treedt.

6 april 1964.

Dat in het orgel hier en daar houtworm geconstateerd is, betekent ogenschijnlijk voor de buitenstaander veel, indien dit het enige gebrek geweest zou zijn, ware Uw College echter van harte geluk te wensen.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat ingrijpende werkzaamheden nodig zijn om de Grote Kerk te Uwent te voorzien van een deugdelijk en onder alle omstandigheden betrouwbaar orgel, dat naar de thans geldende maatstaven acceptabel genoemd kan worden.

In de eerste plaats adviseren wij U aan dit thans aanwezige instrument geen enkel bedrag meer te besteden voor z.g. onderhoud. Elke stemming is illusoir, heeft meer beschadigingen aan het pijpwerk ten gevolge.

Architectonisch is het huidige front -het vanuit de kerk waarneembare "orgel"- een zeer bruikbaar geheel. Wij zouden U willen voorstellen, daaraan niets te wijzigen. Als totaliteit getuigt dit nog duidelijk van de goede smaak van de bouwer van dit orgel.

Over hetgeen zich daarachter zal dienen af te spelen om tot een goed geheel te geraken kan men van mening verschillen. Uiteraard heeft onze Commissie zich dienaangaande eveneens een mening gevormd.

Wij willen niet verhelen, dat herstel van het huidige orgel zeer aanzienlijke bedragen zal vorderen, waarbij de aanwezige verwarming mede in de beschouwingen betrokken dient te worden, teneinde de resultaten niet bij voorbaat als negatief te moeten bestempelen.

Aangezien e.e.a. eerst na breed overleg met Uw College tot verdere ontwikkeling kan komen, stellen wij ons voor bovenstaand rapport in Uw College toe te lichten en wij verzoeken U hierbij ons daartoe de gelegenheid te bieden. In bedoeld gesprek kan tevens de weg worden uitgestippeld, die kan leiden tot een zo goed mogelijke oplossing van het onderhavige orgelprobleem.

Gaarne ontvangen wij opgave van Uw College van enige data, waarop het U schikken zal een bespreking te Uwent te arrangeren.

Met belangstelling zien wij Uw berichten tegemoet en wij verblijven inmiddels,

Hoogachtend,

namens de Orgelcommissie
der Ned.Hervormde Kerki

E/ck

(S.C.de Waard-secretaris)